

כנס קצרין לארכיאולוגיה

בנושא
כלכלת הגולן בעת העתיקה

כנס שני | דצמבר 2011

פארק קצרין העתיקה

תוכן

סקירת הפעילות הארכיאולוגית בגולן 2011
אורן זינגבוים רשות העתיקות

הפרהיסטוריה של הירדן במוצאו בעמק החולה - מיליון השנים האחרונות
ד"ר גונן שרון החוג ללימודים רב תחומיים, המכללה האקדמית תל חי

חיספין - כפר ביזנטי בגולן
ערן מאיר מדרשת הגולן

קיטלוג תמונות מהסקרים הראשונים בגולן והגילויים החדשים
ד"ר משה הרטל רשות העתיקות

לקראת הבנה טובה יותר של ההיררכיה הישובית בגליל ובגולן
פרופ' זאב ספראי אוניברסיטת בר אילן

תעשיית סוכר צלבנית באגן הירדן והכנרת
ד"ר ענת פלד מכון אבשלום

דיג ומעגנים בכנרת בעת הקדומה
יצחקי גל חוקר הכנרת

גיתות ובתי בד בסוסיטא
ד"ר מיכאל איזנברג המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה

תעשיית השמן בגולן בתקופה הביזנטית
פרופ' חיים בן דוד המכללה האקדמית כנרת

הייטק עתיק: אום אל קנאטיר - פרנסת הישוב?
יהושע (ישו) דריי שחזור טכנולוגיה עתיקה

צילום השער: רינה נגילה
שער אחורי: רינה נגילה
צילומים:

- א. זינגבוים, ג. שרון, א. אסף,
- ד. אורמן, י. סטפנסקי,
- סקר הגולן 1967,
- סקיי ויו צילומי אויר,
- אלבטרוס צילום אויר.

עריכה: רמונה בר לב
עיצוב גרפי: דניאלה שאול
הגשה לרפוס: U2
הפקה: ועד ישובי הגולן

קצרין, תשע"ב, 2011

- 4
- 5
- 6
- 8
- 9
- 10
- 11
- 12
- 14
- 15

הייטק עתיק: אום אל קנאטיר פרנסת הישוב?

יהושע (ישו) דריי
שחזור טכנולוגיה עתיקה
yeshu@netvision.net.il

כבר מראשית העבודה בפרויקט אום אל קנאטיר הטרידה את צוות החפירה השאלה כיצד עלה בידי תושבי כפר קטן, המשתרע על שטח של כ-20 דונם, להרים פרויקט יוצא דופן של בניית מבנה ציבור חריג בגודלו ובפארו. מה היו אמצעי הקיום של תושבי הכפר ומה היה סוד עושרם?

התשובה החלה להתבהר כשנה לאחר תחילת העבודה בבית הכנסת באום אלקנאטר (זה שם האתר לפי התעתיק הערבי המדויק). במהלך עבודת השיקום של מבנה המעיין, המצוי כ-200 מ' מדרום לבית הכנסת, נחשפו בו סממנים של מתקן תעשייתי לכל דבר. עבודת השיקום הייתה כרוכה בהרחבת החפירה במקום, מה שהביא לכיוון מחקרי, אותו כשלו להתוות חופרי המעיין הקודמים שנים ספורות קודם לכן.

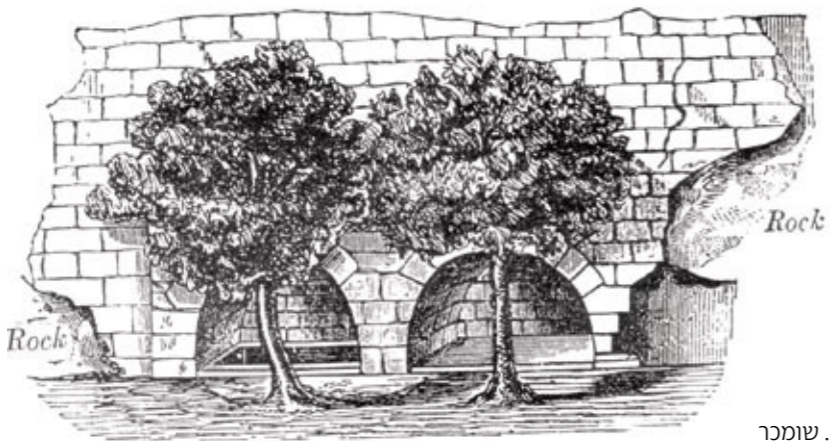
חומרי הגלם והאלמנטים השונים במתקן, והשחיקה יוצאת הדופן של חלק ממרכיביו, הביאו את המשלחת הנוכחית

למסקנה שהוא שימש לטיפול בסיבים. סיבי פשתן הם די גסים ובד הפשתה המיוצר מהם הינו עבה וצבעו חום-אפור. על ידי טיפול בסיבים, לפני היותם בד, ניתן לשפרו ולהפכו לבד רך, דק ולבן.

ואכן, מבדיקה במקורותינו עולה, כי הדרך להניב פרנסה בסדר גודל, המאפשר מותרות כמו בית כנסת מפואר, היא הלבנת פשתן ומסחר בו:

"אמר ר' יוחנן: מי שהניח לו אביו מעות ורוצה לאבדן, ילבש כלי פשתן, וישתמש בכלי זכוכית, וישכור פועלים ואל ישב עמהן. ילבוש כלי פשתן בכיתנא רומיתא, וישתמש בכלי זכוכית בזוגיתא חיורתא, וישכור פועלים ואל ישב עמהן בתורי, דנפיש פסידייהו" (חולין, פד, ע"ב).

אם תושבי הכפר באום אלקנאטר קנו סיבי פשתן שגודלו בעמק וטיפלו בהם במבנה המעיין שבכפר, לפחות בשלב הראשון של המתקן, הרי לנו הייטק עתיק.

בית הקשתות, ג. שומכר

סקירת הפעילות הארכיאולוגית בגולן 2011

אורן זינגבוים
רשות העתיקות

zingboym@israntique.org.il

איור: ע. רגב

המתוכננת במתחם תיירות ווסט עבור מועצה אזורית גולן. בשנה זו קודמו שתי תוכניות פיתוח באתרים ובהם אושרה פרוגמת דיר עזיז של מנהל שימור ברשות העתיקות וכן קודמה פרוגרמה לאתר אום אל קנאטי.

פורסמו מחקרים שונים על הגולן כאשר החשוב בהם הוא הכרך השני של מחקרי גמלא שנכתב על ידי ד"ר דני שיאון וד"ר צביקה יבור (IAA), מטעם רשות העתיקות. בכרך סקירה של הארכיטקטורה בחפירות שמריהו גוטמן בשנים 1976 עד 1989. כן פורסמו החפירות הבאות: דיר עזיז (שטח ב', רשות העתיקות), ח' נמרה (רשות העתיקות), ח' תעינה (רשות העתיקות), ח' עמרת - עונת 2009 (אוניברסיטת מקאליסטר), סקר סובב כנרת (רשות העתיקות).

בשנה זו נמשך הטיפול השימורי. בבניאס התקיימו עבודות שימור בשער הדרומי על ידי תחום שימור ברשות העתיקות, ובקלעת נמרוד בוצע שימור על ידי צוות הגן הלאומי.

החפירה החינוכית בפארק קצרין

במהלך השנה האחרונה התקיימו מספר חפירות בגולן. משלחת אוניברסיטת חיפה ושותפותיה, בראשות פרופ' ארתור סגל וד"ר מיכאל איזנברג, חפרה בעיר סוסיתא וכן במצד קטן באוקף הדרומי. האוניברסיטה העברית ביצעה מספר חפירות. הראשונה, בשיתוף אוניברסיטת הרווארד, בראשות ד"ר ליאור גרוסמן, פרופ' אנה בלפור ועופר בר יוסף, באתר הפרהיסטורי בנחל עין גב (עונה שניה). החפירה השנייה, בראשות ד"ר גונן שרון, באתר המוסטרי מול שפך נחל מחניים לירדן (עונה חמישית). החפירה השלישית, בראשות מיכאל פרייקמן, באתר המעניין רוג'ום אל הירי וברכס אל ארבעין. משלחת מאוני' בר אילן, בראשות פרופ' חיים בן דוד, אילנה גונן ויהושע דריי, המשיכה את עבודותיה באתר אום אל קנאטי. משלחת מאוניברסיטת נברסקה ושותפותיה, בראשות פרופ' רמי ערב וד"ר קייט רפאל המשיכה את עבודותיה בתל בית צידא. רשות העתיקות עסקה במספר חפירות הצלה, מהן נציין את החפירה החינוכית באתר קצרין, שבה נוטלים חלק כל תלמידי כיתות ו של מועצה אזורית גולן, והיא נעשית יחד עם המועצה ומוזיאון עתיקות הגולן.

סקרים: במהלך השנה הסתיים הסקר הנרחב שערכה רשות העתיקות, בראשות יוסי סטפנסקי ואורן זינגבוים, על כל תוואי סובב הכנרת בקו גובה מינוס 209 ובסמוך לו. שריה פרידמן, מטעם אוניברסיטת בר אילן, המשיך בעבודתו על הישובים היהודיים בתחום סוסיתא. מיכאל אזבד, מטעם אוניברסיטת בר אילן, המשיך את מחקרו על כלי החרס מהתקופה הרומית והביזנטית במרכז הגולן. תייסיר חלבי, מטעם אוניברסיטת פריז 1, המשיך במחקרו על התקופה הרומית. רשות העתיקות קידמה רבות, בראשות ד"ר משה הרטל, את עיבוד והשלמת ממצאי סקרי הגולן השונים למאגר מידע.

במהלך השנה חודשה התצוגה הארכיאולוגית בקיבוץ אפיק, בסיוע תחום אוצרות ברשות העתיקות. כן הוכנה על ידי תחום אוצרות ברשות העתיקות פרוגרמה לתצוגה

תעשיית שמן בגולן בתקופה הביזנטית

פרופ' חיים בן דוד
המכללה האקדמית כנרת
ben davidhm@gmail.com

בסקרים ארכיאולוגיים ברמת הגולן זוהו למעלה מ-120 בתי בד, רובם בחלקו המערבי של מרכז הגולן. רק בחמישה בתי בד נערכו חפירות: גמלא, עין נווט, המנזר בכורסי, גבעת היעור שמעל עין גב וממש לאחרונה בסוסיטא.

כיצד אם כן ניתן לתארך את מרבית בתי הבד שלא נחפרו? האם על פי סוגי מתקני הסחיטה והמעבר משיטת הקורה והמשקולות לשיטת הבורג?

במרכז הגולן בולטים בנוכחותם מתקני סחיטה בשיטת הבורג הישיר, כמו המתקן המשוחזר בפארק קצרין. עד לאחרונה הייתה הסכמה בין החוקרים, כי השימוש במתקנים אלו נכנס בתקופה הרומית המאוחרת ונמשך גם במהלכה של התקופה הביזנטית, אך לאחרונה הועלו השגות לגבי תיארוך זה.

תוצאות הסקר הארכיאולוגי במרכז הגולן מאפשרות הבחנה בין ישובים שהתקיימו עד המאות השלישית ו/או הרביעית לסה"נ ובין אלו שהמשיכו לתוך התקופה הביזנטית (מאות חמישית עד שביעית לסה"נ).

השוואה של מספרי בתי הבד בין שתי קבוצות אלו מאפשרת לטעון כי בתקופה הביזנטית הייתה כמות בתי הבד גדולה בהרבה מזו שבתקופה הרומית הקדומה, בימיה של גמלא.

מדוע מרוכזים מרבית בתי הבד בחלקו המערבי של מרכז הגולן?

האם רק יהודים עסקו בגידול זיתים ובמסחר בשמן? האם ניתן להציע להיכן שווק השמן ממרכז הגולן? בהרצאה ננסה לענות על חלק משאלות אלו.

תוכנית הכנס

9:00 התכנסות והרשמה

9:30 דברי פתיחה:

פרופ' משה ראובני ראש המכון לחקר הגולן

אלי מלכה ראש מועצה אזורית גולן

יעל שטרסברג אוצרת מוזיאון עתיקות הגולן

9:50 מושב ראשון **חדשות בעתיקות הגולן**

יו"ר: רני ברנור סוקר הגולן

סקירת הפעילות הארכיאולוגית בגולן 2011

אורן זינגבוים רשות העתיקות

הפרהיסטוריה של הירדן במוצאו מעמק

החולה - מיליון השנים האחרונות

ד"ר גונן שרון המכללה האקדמית תל חי

חיספין - כפר ביזנטי בגולן

ערן מאיר מדרשת הגולן

קיטלוג תמונות מהסקרים הראשונים בגולן

והגילויים החדשים

ד"ר משה הרטל רשות העתיקות

11:30 מושב שני **אז מה היה לנו שם?**

יו"ר: ד"ר דובי הדר מכללת אוהלו בקצרין

לקראת הבנה טובה יותר של ההיררכיה

הישובית בגליל ובגולן

פרופ' זאב ספראי אוניברסיטת בר אילן

תעשיית סוכר צלבנית באגן הירדן והכנרת

ד"ר ענת פלד מכון אבשלום

דיג ומעגנים בכנרת בעת הקדומה

יצחקי גל חוקר כנרת

12:45 הפסקה וכיבוד

13:20 מושב שלישי **עוגנים בכלכלת הגולן**

יו"ר: שלומית נמליך יועצת בענייני מוזיאונים

למשרד התרבות והספורט

תעשיית השמן בגולן בתקופה הביזנטית

פרופ' חיים בן דוד מכללה אקדמית כנרת

גיתות ובתי בד בסוסיטא

ד"ר מיכאל איזנברג אוניברסיטת חיפה

הייטק עתיק: אום אל קנאטיר - פונסט

הישוב?

הושע (ישו) דריי שחזור טכנולוגיה עתיקה

חיספין כפר ביזנטי בגולן

ערן מאיר

מדרשת הגולן חיספין

eranmeir02@gmail.com

הישוב המודרני חיספין משמר את שמו של הישוב הקדום חספיה / חספין. מיקומו של הישוב הקדום הוא מצפון למושב רמת מגשימים, בגבול בזלת הכיסוי של מישורי הגולן הדרומי ובזלת דלווה הטרשיית של מרכז הגולן וצפון. בברייתת העיירות מוזכרת חספיה כישוב יהודי בתחום סוסיאתא. הברייתא מתארכת לתקופה הרומית. המחקר הארכיאולוגי לא מצא עד כה עדויות חומריות לקיומו של ישוב כלשהו בנקודה זו, ועל כן הציע ד"ר צבי אורי מעוז לזהות את חספיה הקדומה בתל-דהב שממזרח לרמת מגשימים. בתקופה הביזנטית מוכרת חצפין כישוב נוצרי. לאופי זה עדויות הן מהמקורות הכתובים והן מהמצא החומרי העשיר.

בסקרים ארכיאולוגיים שנערכו בשטח הכפר התגלו פריטים ארכיטקטוניים רבים. את חלקם ניתן לראות מוצגים בחצר המוזיאון בקצרין. רובו של הכפר נהרס בתחילת שנות ה-70 של המאה הקודמת אולם גם כיום ניתן להסתובב ברחבי הכפר ולהתרשם מבתי המגורים העומדים. במיוחד ראוי לציון בור מים גדול המתמלא מידי חורף.

שלוש חפירות שנערכו בחיספין חשפו, באופן חלקי בלבד, שלוש כנסיות, שאחת מהן שייכת למנזר. האחת נחפרה על ידי פרופ' דן אורמן ז"ל, השניה על ידי סמי בר לב והשלישית על ידי מוני בן ארי. רמזים לקיומה של כנסיה נוספת מחוץ לישוב התגלו על ידי צוות סקר הגולן בראשותו של יגאל בן אפרים. תמונה ארכיאולוגית זו ממחישה יפה מקור ביזנטי המתאר ישוב נוצרי איתן בחיספין באותה תקופה. סיכום היסטורי של המידע אודות חיספין נעשה לפני יותר מעשור על ידי עופר כהן ודוד טלשיר ופורסם כמאמר בכמה בימות שונות.

המחקר אשר יוצג בכנס זה מבוסס על איסוף מירב הנתונים הארכיאולוגיים. בהסתמך על נתונים אלו נעשה ניסיון לשחזר את מבנהו של הכפר הביזנטי. איסוף הנתונים ההיסטוריים והארכיאולוגיים מגוללים סיפור של אחד הגדולים ביישובי דרום הגולן, ישוב אשר שמר על רצף של התיישבות מהעת העתיקה ועד ימינו.

משמאל: רצפת פסיפס בכנסיה בחיספין

דיג ומעגנים בכנרת בעת הקדומה

יצחקי גל

חוקר הכנרת

galby@afikim.org.il

דיג עתיק בכנרת מעלה מיד את שמו של מנדל נון ז"ל. מנדל היה כמעט היחיד, שחקר ביסודיות רבה את הדיג בעת העתיקה, וזאת מתוך הכרות נפלאה עם השטח מכיוון שהיה בעצמו דיג בכנרת.

מאז קיום הכנרת, לפני כ-23 אלף שנים, היו בה דיגים והיה בה דיג. תנאי המחיה הטובים שסיפק אזור הכנרת, משכו אל חופי האגם התיישבות אנושית לאורך השנים. האתר הקדום ביותר, אתר "אהלו לו", בן 22 אלף שנים, נחפר על ידי דני נדל. באתר נתגלו שרידי דיגים רבים, שהיו חלק ממזון האדם, ועל כן כונה האתר בשם "כפר הדייגים".

בתקופת המקרא יש מעט מאוד אזכורים של הכנרת לעומת אזכורים רבים בתקופה הרומית-ביזנטית, בעיקר בתלמוד ובברית החדשה. יחד עם זאת, ב-30 השנים האחרונות נתגלו לא מעט ישובים בחופי הכנרת מתקופת המקרא: בית ציידא, תל הדר, תל עין גב, תל בית ירח, תל כנרות ותל רקת. החפירות בהם מעידות על ישוב צפוף ומבוסס בתקופה הישראלית, כאשר בצפון-מזרח הכנרת ישבו תושבי ארץ גשור ובשאר החופים - ישראלים. כמעט כל הכנרת הייתה בתחום שבט נפתלי, ומקור מתוספתא (בבא קמא פ"ח) מציין כי רוב זכויות הדיג בכנרת היו בידם. על שיטות הדיג והסירות בתקופת המקרא אנחנו למדים בעיקר מציווי הקיר שנתגלו במצרים ובמסופוטמיה.

בתקופות ההלניסטית והרומית הוקמו סביב הכנרת ערים גדולות ומתוכננות: סוסיאתא, מגדל, טבריה והעיר גינוסר (לדעתי, זיהויה בתל הודים שגוי ויש להמשיך לחפשה). בית ירח הוקמה מחדש, כפר נחום היה ישוב גדול, בית ציידא הורחבה.

בידינו מקורות רבים על האזור בתקופה זו: התלמוד (במיוחד הירושלמי), המשנה, הברית החדשה ויוסף בן מתתיהו. לפי בן מתתיהו היו בכנרת מאות סירות וספינות. בתלמוד ובתוספתא מוזכר הדיג בכנרת פעמים אחדות (אגודות של "חרמי טבריה" וכללים בדבר ביטוח ספינות), ניכר מהן כי הדיג היה מבוסס מאוד.

בברית החדשה מוזכרים דיגי הכנרת פעמים רבות. יתרה מזאת, לדגי הכנרת ולדייגיה ישנה משמעות מיוחדת בצורות, כי זה היה תחום פעילותו העיקרי של ישו.

על ההתיישבות הצפופה סביב האגם בתקופה זו ועל השייט לצרכי דיג, מסחר והובלת מסעות ונוסעים, מעידים 14 מעגנים שנתגלו בחופי הכנרת. מעגנים אלו, שנתגלו החל מראשית שנות ה-70 על ידי האגודה לארכיאולוגיה תת ימית ובהמשך על ידי מנדל נון, מלמדים גם על מפלסי הכנרת בעת העתיקה.

המפלס הנמוך ביותר היה מינוס 212.5 מטר, זאת בידיעת המוצא הטבעי של הירדן (מאמר של מרקל וגל) ובהתייחסות לבסיס כל מעגן וחישוב השוקע הנחוץ לעגינת הספינות.

בתקופת שלטון האיסלם ובתקופה העותמאנית, על פי עדויות נוסעים, הייתה ירידה במספר הדייגים והסירות. בתקופת המנדט נוצרו חוקי דיג שחלקם התבססו על שיטות עתיקות.

אין להבין את נושא הדיג בכנרת ללא הבנת שיטות הדיג באגם, שתלויות במיני הדגים, מכיוון שמין הדג משפיע על עונת הדיג, מקום הדיג, סוג הרשת והסירה בה ישתמש הדייג. שיטות הדיג העיקריות הן החרם (רשת גרירה), הקלע (רשת זריקה), אמבטן (רשת עמידה), רשת זימים, חכות ומלכודות.

בתמונה: עוגן אבן מחוף טבחא

מחנה ציידים
ליד הירדן

במוצאו דרומה מעמק החולה חותר נהר הירדן בתוך תצורות קרקע עתיקות ומגוונות, שגילן למעלה ממיליון שנה. צירוף של התרוממות קרקע, כתוצאה מטקטוניקה, עם שפכי לבה ומשקעי אגם החולה הקדום, הביאו לכך שבקטע שבין גשר הפקק למצד עתרת חושף הירדן גיאולוגיה עתיקה ואתרים ארכיאולוגיים רבים וייחודיים. בקטע זה של הנהר מוכרים אתרים מתקופות שונות: האבן הקדומה (האתר האשלי בגשר בנות יעקב שגילו 780,000 שנים לפני זמננו), האבן התיכונה, האפי-פליאוליתית, הניאוליתית, הברזל, הצלבנית (מצד עתרת), המוסלמית (חאן ממלוכי) ועד אתרי ראשית הציונות. בהרצאה נדון בעיקר באתרים הקדומים יותר.

במהלך עשרים וחמש השנים האחרונות הניבו חפירות באתרים שונים לחופו של הירדן שפע של ממצאים ייחודיים, ששינו את הבנתנו על אורחות חייו וסביבתו של האדם הקדמון. באתר האשלי (תקופת האבן הקדומה) נחפרו בין השאר שרידי פיל שנטבח, העדויות הקדומות בעולם לשליטה באש, כלי העץ הקדום בעולם ועדויות ייחודיות לדיאטה הצמחית של האדם לפני כ-750,000 שנים. באתר הנחפר בשנים האחרונות במוצא נחל מחניים לירדן, צפונה מגשר בנות יעקב, נחשף מחנה ציידים, שחיו לחופו של אגם החולה הקדום לפני כ-65 אלף שנים. באתר שרידי ציד וביתור של פרות ענק, אוסף ייחודי של כלי צור ושרידים בוטאניים רבים. ידיעותינו באשר לאתרים הצעירים יותר באות בעיקר מסקרים, אבל כבר אלו העלו תוצאות ייחודיות המדגימות את הפוטנציאל המחקרי הנדיר הטמון בהם.

כל האתרים השוכנים לחוף הנהר באזור זה מצטיינים בשימור ייחודי של ממצאים בוטאניים (עצים, זרעים ופירות). שימור זה אפשרי בזכות אופיו רווי המים של האזור, בו התקיים תמיד אגם או נהר ותנאים אנאירוביים שמנעו פעולת בקטריות וריקבון של העץ. ממצאים אלו

הפרהיסטוריה של הירדן במוצאו בעמק החולה - מיליון השנים האחרונות

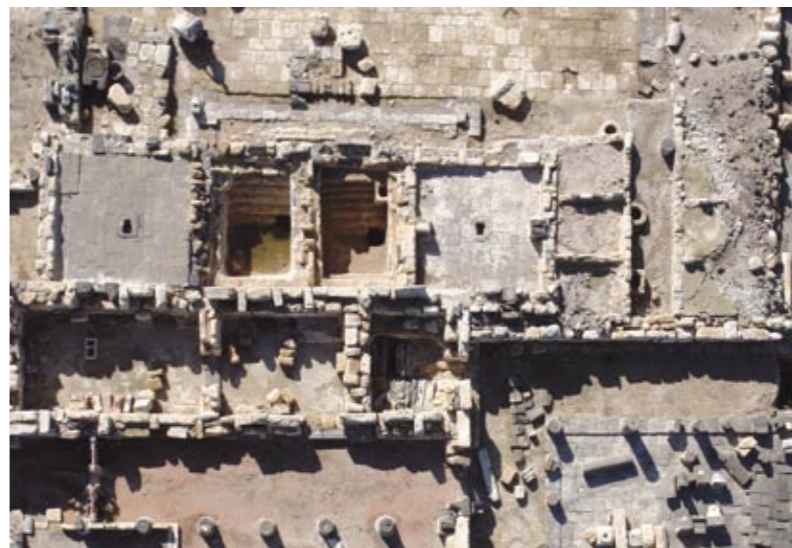
ד"ר גונן שרון
החוג ללימודים רב תחומיים
המכללה האקדמית תל חי
gonen@telhai.ac.il

פסיפס, ולהם קירות מחיצה דקים. האם לפנינו משטחים לתעשיית הצימוקים או שמא חללים להכנת יין ראשון, כפי שמציע רפאל פרנקל?

מספר משקולות של בתי בד אותרו באזור המרכזי של העיר וברובע המגורים המערבי, אך ללא הקשר. עד כה נמצאו בעיר שרידיהם של שני בתי בד באתרם: האחד סמוך לבית הגיתות מדרום לכנסייה הצפון-מערבית והשני - מדרום לקתדרלה מעל למצוק הדרומי.

תעשייה זו של שמן ויין התקיימה בסוסיא כנראה משלהי התקופה הביזנטית, וודאי במהלך התקופה האומאית, כאשר היא ניטשת לאחר הרעש של שנת 749 לספירה.

מיקום התעשייה וההמשכיות לכל אורך התקופה האומאית, יש בהם כדי לתרום להבנת המרקם העירוני בתקופות אלה, שנשען לא רק על העורף החקלאי הרחב של סוסיא.

בית הגיתות
בסוסיא
משמאל:
איור הגת

תעשיית השמן והיין בדרום הגולן נחקרה בידי מספר חוקרים בעשורים האחרונים, אולם זו של העיר הראשה סוסיא הייתה בלתי ידועה. בתום 12 עונות חפירה בסוסיא (2000-2011) יש בידינו מעט מידע, העשוי לשפוך אור לא רק על התכנון העירוני והמבנים הציבוריים בעיר, אלא גם על התעשייה שהתקיימה בתקופה זו. שרידים של בית גיתות מרשים ומספר חלקי בתי בד שנתגלו במהלך החפירות מעידים בראש ובראשונה על תעשיית השמן והיין.

בית גיתות שמור היטב נחשף במלואו מדרום למכלול הכנסייה הצפון-מערבית, הממוקמת במרכז העיר. שני מרכיבים הופכים בית גיתות זה לייחודי. מרכיב ראשון הוא עצם העובדה ששתי בריכות האייגום הראשיות מדרום לכנסייה עושות שימוש בחלל שנוצר מאולמות הקמרונות של המקדש הרומי שניצב כאן; ואילו השני הוא שתי סדרות כמעט סימטריות, המבוססות על שלושה תאים שרוצפו

גיתות ובתי בד בסוסיא

ד"ר מיכאל אייזנברג
המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן
אוניברסיטת חיפה
aizen@research.haifa.ac.il

קיטלוג תמונות מהסקרים הראשונים בגולן והגילויים החדשים

ד"ר משה הרטל
רשות העתיקות
msh.hartal@gmail.com

למעלה: אום אל קנאטיר, 1968
למטה: ד"ר קלייר אפשטיין, דולמנים טנקים

בשנה וחצי האחרונות אני עוסק בהכנה לפרסום של כל אתרי הגולן, אשר נתגלו בסקרים מאז 1967 ועד לימינו. היום מוכרים בגולן למעלה מאלף אתרים, החל מהתקופות הפרהיסטוריות וכלה בכפרים הסוריים, שהוקמו במאה ה-20. לכל אתר יוקדש דף אינטרנט באתר הסקר של רשות העתיקות, שיכלול את מיקום האתר, שמות הסוקרים, אופי האתר, תקופות הישוב בו, תיאור מילולי ופירוט הממצאים.

חלק חשוב בפרסום מוקדש לתיאור חזותי של האתר ושל הממצאים: בתמונות, בשרטוטים ובתוכניות. כדי להציג תמונה מלאה ככל האפשר של האתרים היה עלי לאסוף תמונות רבות. התמונות נמצאו בתוך ארכיונים, בייחוד של רשות העתיקות, באוספים של הסוקרים ושל אנשים אחרים וכן בפרסומים שונים. אתרים שלא היה להם כיסוי צילומי מספק צולמו על ידי מחדש. בדרך זו נאספו למעלה מ-24,000 תמונות, שעברו דיגיטציה ואוכסנו במאגר נתונים. התמונות תוארו ותוייגו, דבר שמאפשר גישה מהירה לכל אחת מהן. החיפוש יכול להיעשות על פי שם האתר, הממצא, מוטיבים אומנותיים, ממצא חומרי, אנשים המצולמים בתמונות ועוד. נוצר אפוא כלי בעל ערך רב לחוקרי הגולן בתחומים רבים.

העבודה על מאגר התמונות מתקרבת עתה לסיומה. עם השלמת העבודה ייסר המאגר לארכיון רשות העתיקות, למוזיאון עתיקות הגולן, לארכיון הגולן ולכל גוף שעוסק במחקר הגולן.

בכנס אציג בפני הציבור את מאגר התמונות ואת אופן השימוש בו. בנוסף, אביא מספר דוגמאות שבהם החומר שנאסף איפשר את זיהויים של פריטים שמקורם לא היה ידוע, או הביא לתיקון טעויות שהשתרשו במשך השנים.

שמריה גוטמן, משה דיין ואדם דרוקס
רפ"ד 1967

לקראת הבנה טובה יותר של ההיררכיה הישובית בגליל ובגולן

פרופ' זאב ספראי
אוניברסיטת בר אילן
zeev.safrai@gmail.com

חקר ההיררכיה הישובית הוא שיטת עבודה שמגמתה להגדיר את רמות הישוב ואת המאפיינים המודולריים של כל ישוב לפי מקומו בהיררכיה.

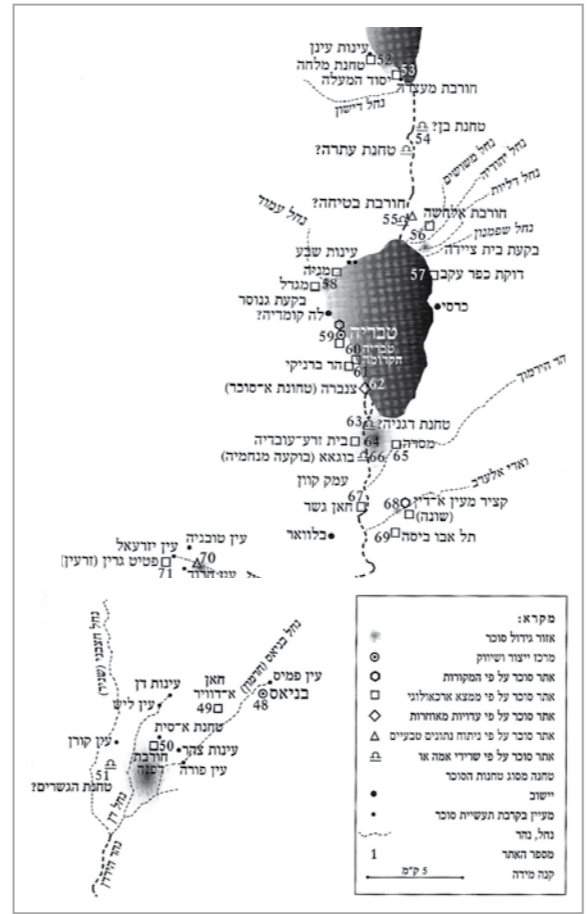
הגולן בימי בית שני הוא חלק מהגליל. שניהם היו תחת שלטונו של הורדוס אנטיפס. אגריפס השני שלט בחלק מהתקופה על חלק מהגליל (אגן הכנרת) והיו לנחלות בכל הגליל. על כן, מותר לנו להיעזר במבנה ההיררכיה הישובית של הגליל להבנת הישוב בגולן.

בגליל ובגולן היו "ערים". ערים אלו אינם פוליס במבנה הרגיל שלה, אלא ערים מקומיות, שהיו למעשה חיקוי חלקי של הפוליס. בגליל היו 200 כפרים וארבע ערים (טבריה, ציפורי, טריכיאה וגברה), אליהם יש לצרף את גוש חלב בגליל העליון, את גמלא ובית צידא בגולן ואת בית ירח. בנוסף להם היו סוסייתא ופניאס, ששתיהן המשיכו לעתיד כפוליס לכל דבר, ובתקופת בית שני היו ספק ערי פוליס מלאות, ספק ערים מקומיות מעין אלו הנזכרות למעלה.

יוספוס והברית החדשה מזכירים עוד רמת ישוב אחת - הכפרים, אך כנראה שמתחת להם הייתה רמת ישוב נוספת של כפרונים, אחוזות ובתי חווה.

בגולן קיים היה טיפוס נוסף של ישובים והם כפרים ממלכתיים (אגריפינה וברניקי), טיפוס ישוב שאופייני לפעילות הישובית של הורדוס ובניו.

בהרצאה ננסה לעמוד על המאפיינים של כל רמת ישוב.

במאה הקודמת היו מקובלות במחקר שתי דעות. האחת, כי הצלבנים לא הביאו לשינויים מרחיקי לכת בנוף החקלאי-תעשייתי של ארץ ישראל, והשנייה, כי הצלבנים לא תרמו כל תרומה ממשית נגשר בין מזרח למערב.

בהרצאה שלפנינו נראה כי בענף גידול וייצור סוכר הקנים תרמו הצלבנים תרומה מכרעת משלהם לשגשוג התעשייה המקומית ולקשרי המזרח והמערב.

נצביע על שורה של מפעלי סוכר שקמו ברחבי ארץ ישראל, למן הדור השלישי לשליטה הצלבנית, ונשענו על ידע, יכולות ואמצעים טכנולוגיים, שהועברו מן המערב ושוּלבו במסורת ייצור הסוכר המקומית במזרח.

אחד ממרכזי ייצור הסוכר החשובים בתקופה הייתה העיר טבריה, ובסביבתה פעלו מפעלים שנשענו על מקורות המים הזמינים באזור. המפעלים רוכזו בארבעה מוקדים עיקריים: בקעת גינוסר, טבריה הקדומה עד הכפר צנברה, עמק קחוון (משולש ירדן-ירמוך) ובקעת בית ציידא. מצפון לכנרת פעלו מוקדי ייצור סוכר בעמק החולה ובבניאס.

תעשיית סוכר צלבנית באגן הירדן והכנרת

ד"ר ענת פלד
מכון אבשלום
anat2006@smile.net.il